

THEODORA NOVÁKA
STATI VYBRANÉ

S ŽIVOTOPISNÝM NÁSTINEM

OD

ARNE NOVÁKA.

VYDALI

ARNE A TERÉZA NOVÁKOVI.

SE SEDMI VYOBRAZENÍMI.

----- PRAHA 1902. -----

Chromotypografický ústav a knihtiskárna E. Leschingra, Praha, »u Štajgrů«.
Nákladem vlastním.

THEODOR NOVÁK.

ŽIVOTOPISNÝ NÁSTIN

OD

ARNE NOVÁKA.

I.

1879—1889.

Podobizna Theodora Nováka
z roku 1884.

Všechny myšlénky Theodora Nováka nesoucí se k domovu, všechny jeho vzpomínky splácené rodišti, sedaly na lesnaté stráně českomoravského pohoří, bloudily v hlubokých horských údolích okolí rodné Litomyšle, trhaly bělostné sedmikvítky Strakovských lesů a fialové vřesy Budislavských skal, jež pro ně vzkvétaly daleko spíše než stříbrná lilie starobylého města Litomyšle, vyrůstající v studeném stínu elegického renaissančního zámku a zasmušilé a téměř opuštěné piaristické kolleje. Tradice a ovzduší česko-bratrského druhdy města nedotkly se ani v dětských letech duše dítěte, jehož rodný dům tměl se úplně na periferii města, nad polovenkovskými chaloupkami a domky předměstí Záhradí, tonoucího v bohaté zeleni ztichlých zahrad a posunutého hlu-

boko do kvetoucích luk a zrajících polí. Zde v »Brachtlově chalupě« narodil se Theodor Novák 21. ledna r. 1879 jako druhé dítě pražských rodičů, profesora Dra Josefa Nováka a Terezy Novákové, rozené Lanhausovy, v smutném čase neoschlých slz za záhy zesnulou malou dcerušku a palčivého zármutku nad náhlou, nevysvětlitelnou smrtí matky matčiny. I bylo pozdraveno krásné děcko jako pravý Theodor, božská útěcha a dar po těžkých ztrátách, a brzy stal se jemný

hošík plavých vlásků a zádumčivých, velikých hnědých očí, radostnou náhradou. Miláček všech kteří jej znali, měl více přátel mezi dospělými než dětmi, byl obdivován a celován celým městem upoutávaným jeho aristokratickým zevnějškem a hlubokomyslnými nápady. Sotva se naučil chodit a mluvit, procházel se tiše po pokoji s ručkama na zad složenýma, mluvě sám k sobě; a otázan byv: »Tedáčku, co povídáš?« zavrtěl rusou hlavičkou a odpověděl zápořem, aby po chvíli znovu svými monology získával si titul »malého filosofa«. Spíše zamlklý než hovorný vnímal bohatou pozorností vše, co kolem něho se mluvilo nebo zpívalo, překvapoval každým okamžikem novou písničkou, byl malým skladištěm Vinařického deklamováněk, jimž se rád od matinky učival, naplňoval údivem svými úvahami, jimž scházivaly záhy střední členy logické, a jež rády se chlubivaly nezvyklými přechodníky.

Tiché jeho zábavy, o něž se sdílel s bratříčkem Arnoštem, o 13 měsíců mladším, vyhýbaly se důsledně všem vojenským hrám a každému míči, soustřeďovaly se na neunavné batolení se v trávě na dvoře rodného domu, jež byla s neobyčejnou systematickostí trhána a sušena, a z níž byly pozorně tříděny veškeré květiny. Jen to těšilo budoucího přírodopytce, který velmi záhy poznal hlubokou krásu lesů za prázdninového pobytu na »Horách«, lázeňském místěčku u České Třebové, co bylo v těsném spojení s živoucí přírodou. Proto z nekonečných beden nemilosrdně byly vypuzeny sebe nádhernější hračky, aby učinily místo plsnivícím kaštanům a v červenou kaši se rozplývajícím »kněžským čepičkám« brslenovým. Proto jen miloval malý Theodor »panskou zahradu«, ovíjející se zamlklým půvabem italskou krásu zámku litomyšlského, že její klokočové keře nesly bohatství hnědých kuliček; proto tak rád chodíval podél rtuťové hladiny velkého rybníka Košíře, že zašerčené aleje na jeho břehu házely v jeseni štědrě na cestu ostnitě tobolky s hnědými kaštany, a vedly malého vytrvalého poutníčka k hustě lesnatým stráním, líbaným tmavou Desinkou, nad nimiž kolébaly se žaludy v rozmilých krabatých místičkách. Syté a barvitě lučiny, přiléhající k rodnému »Záhradí«, ty nescíslněkrátě proběhnuté »Líbanky«, kam se mohlo vyběhnout třeba v zástěrcce a takměř bez kloboučku, dávaly bednám umrzlé šípky a růžové houby a zvědavé dušičce neuhasitelnou touhu proniknouti až do tmavomodrých lesů Strakovských, jež tměly se na jejich okraji. Jako pětiletý podnikal s přáteli, hlavně z žáků otcových, obsáhlé výlety do okolí, kdež se sbíraly a hned latinskými jmény určovaly »Galanthus nivalis« a »Convallaria majalis«, kde se s dojemnou seriosností sušily čekanky a vytrvale hledaly v hromadách štěrku otisky zkamenělin; a ve fyzikálním kabinetě gymnasia litomyšlského rozněčován byl zájem hošíkův o příčiny jevů přírodních pokusy s elektřinou a magnetismem.

Toto nepřetržité přibližování se přírodě a jejímu studiu způ-

sobem hry a zábavy udržovalo se v rovnováze s láskou chlapcovou ke knize a všemu, což bylo pro něho symbolem věd duchovních. S pohledem netrpělivé touhy stával před otcovou bibliotékou klassických autorů, netrpělivě odhrnoval modrou záslonu její, chtěje alespoň tak vniknouti k ní blíže, denně obracel listy starých Hálkových »Květů«, usiluje bezpečně vyluštití smysl jejich obrázků; pohádky B. Němcové, jež matinka neb tetička vyprávěly, se rozváděly a všelijak transformovaly; s bratříčkem Arnoštem diskutoval malý Theodor o všech hovorech rodičů, komentoval zejména každé slovo mamincino, na níž Theodor, nosící její oči a srdce, domníval se míti obzvláštní právo. Vlastenecko-historické rozpravy protkávaly celé dny obou hošíků, vychovávaných ve vědomí samospasitelnosti boje národního a od maminky znovu a znovu pobízených k vše posvěcujícímu nadšení. Mnoho dětských her a báchorkovitých fikcí napředli si kloučci do svého ponětí národa, jež vracelo se k ústřednímu bodu, že jest říše dobra ve věčném boji se zlem, které bude konečně udoláno. Všecky své duševní statky zavírali oba hošíci pečlivě před oběma mladšími sourozenci, sestřičkou Marií a bratříčkem, jemuž sami stanovili jméno Vladimír; sami šest a pětiletí cítili aristokratickou superioritu vůči »těm dětem«. To vše se ještě mnohem jasněji vyhránelo, když veliká naděje a touha Theodorova měla dosáhnouti cíle: na podzim r. 1884 počal choditi do školy.

Tehdejší šestitřídňá obecná škola chlapecká Litomyšlská umístěna byla v nepatrném a nedostatečném domě na rohu Nové a Kostelní ulice. Děkanství strmý kopec s obšírným a starostlivě důkladným děkanstvím, opředeným plazíci se úponky, dýchal z léta svěží svou zeleň do nevlídných oken školy a chytal v zimě její tmavé stíny na velké své plochy sněhové. Malí školáčkové ze »Žáhradí« přicházivali »prkennou uličkou,« jejíž vysoké ploty zahradní odrážely zvučně každý krok a malebnou kamennou branou na tiché nádvoří děkanské, kde v černavých hlubokých výklencích a na patkách pilířů ležely v létě podušky lišejníků a v zimě ručeje sněhu, kam šuměly klidné stromy zrušeného hřbitova i neurčité kroky z klenutých chodeb děkanských. Po příkrém děkanském kopci, jenž v zimě byl jedinou stříbrnou náledí, spustili se dolů do školy, naplnění posvátným snem mlčelivého nádvoří a radostným vědomím obtížné výpravy do města. Veliké nadání Theodora Nováka objevilo se ve škole záhy: jeho hluboká pamět a bystrý úsudek překvapoval již v prvních letech; jeho přesnost v řešení početních úkolů a vytýkání grammatických chyb, jež schválně k vytrfění úsudků žáků míseny byly do textu na tabuli, vzbuzovaly podiv učitelův, z kterých na něj hlavně působili pp. Vogner a Luňáček. Doma sedával dlouhé hodiny nad přírodopisnými knihami: Brehmův »Život zvířat«, Starého »Veselé prázdniny« a zejména »Kroniku práce« čítával znovu a znovu; z velkých ná-

stěnných obrazů Schreibrových čerpal smysl pro systematiku zoologickou; devítiletý přečetl důkladně Fričovu »Malou geologii« a proletěl středoškolskými učebnicemi botaniky, aby ve škole a doma svému bratříčkovi, interessujícímu se vždy o přírodopis z pouhé bratrské oddanosti, hojně uštěďřoval z vlastních vědomostí. Již tehdy v devíti letech argumentoval nikoliv bez pohrdání a posměchu proti Linné-ovu systému rostlinnému, a sepsal stručný článek o ptakopysku, který jej dlouho zajímal obtížemi, jež skýtá systematice. S neutuchající vytrvalostí kreslil mapy, opakuje při tom své opovržení k těm, již ve škole se domnívali, že lze mapu nakreslit bez poledníků a rovnoběžek. Ve škole nenáviděl právě tak nedbalost jako pedanterii, a v jeho listech z té doby vrací se jeho rozhorlení proti »krajiníkům, jež opravují chyby, kde jich není.« Skromný a nesmělý, jednalo-li se o vlastní zájmy, stával se neústupným a hněvivým, šlo-li o vyslovení a zdůvodnění pravdy, která rozhňovala výmluvnost hošíka, jindy zamklého a tichého. Ale škola, v níž byl vždy prvním žákem, jímž rádi se pochlubili učitelé při úkolech složitých a zapletených, daleko nenasytila jeho duševní potřeby a nevyčerpávala jeho zájmy, tíhnoucí vždy více od hry a zábavy k vědeckému snažení. Do »časopisů«, jichž celé serie vydával s bratříčkem, kreslil obrázky a psal stati přírodopisné, ač již tehdy nejevil přílišné chuti k »věčnému škrabáctví«. Založil s bratříčkem spolek »Přírodu«, »k prozkoumání okolí Litomyšle«, a pro nejmladší sestřičku Lilu namaloval řadu přírodopisných obrázků do knížky, již oba nejstarší bratři jí věnovali.

Četba »Malé geologie« dala vznik sbírce zkamenělin, za nimiž konány přecetné výpravy do lomů a útesů opukových v okolí Litomyšle. Byla to hlavně »Kalouška«, opuštěný lom, plný hlinitých tůní a bělavých hromad opukového kamení, kdež doufal malý geolog naléztí nejdůležitější otisky útvaru křídového, kam spěchával již v únoru, těše sebe i provázejícího jej bratříčka naději na »obrovský zub žraločí«. Ovšem, »obrovský zub žraločí« nikdy se nenašel, ale sotva padly první paprsky na tající sníh, chvátali oba hoši po Němčické silnici k zaslíbené zemi, kterou navštěvovali až do svého odjezdu z Litomyšle, později jako naleziště koleopterické a botanické. Jindy podniknuty složité přípravy k systematickému poznání českých čmeláků, a malí sběratelé nedali se odstrašiti výsledkem, jenž sestával z pobodaných prstíků a z rozliti se páchnoucího lihu ze sběratelských lahviček do kapsiček hošíků. Byly to sváteční chvíle, když s krejcarovým rohlíčkem a nekonečným přírodovědeckým nadšením chvátali dvě hodiny cesty do rozsáhlých lesů, jichž neznali, a kde tak snadno mohli zablouditi, a kde vždy Theodor našel nejkratší zpáteční cestu k domovu. Lesy Strakovské nebyly více touhou, a »Ptačí les« nebyl více pohádkou, nýbrž skutečností, již bylo lze dosáhnout pochodem, jehož úpal a únavu hasily nekonečné diskusse. Hajní a hlídači ovšem nemilovali malé

vetřelce, již každé tabulce, zakazující vstup do lesa, se slovy i činy posmívali; ale kdykoliv hošici byli vypuzeni, těšili se vědomím, že se stali obětí hrubého násilí na snaze po vědeckém poznání.

Prázdniny trávil rodina Novákova od r. 1887 v Budislavi, zapadlé a chudé vesnici od Litomyšle asi tři hodiny vzdálené. Černé záplavy borových lesů šumí tam nad rozervanými pískovcovými skalinami, vysoké a pružné mechové polštáře s fialovou kresbou vřesových zvonců a purpurem brusinkových bobulek lehly si na písek báhorkově zbloudilých údolí, železité potůčky a zdroje třísní svou krví hluboké vrstvy rašelinníků a vějíře kapradin; smutné borovice, otočené kožešinami vousatých lišejníků, šeptají tiše svou plachou píseň, a zdá se, že poslouchají je jen pískovcové balvany, bloudící hlubokými roklinami a kupící se v bezlidná kamenná města a bludiště, jimž lid říká »Maštale«. V myslivně na pokraji těch lesů, kde plynou k nim louky posnžené parnassiemi, bydlel Theodor Novák již r. 1887 o prázdninách, a již tehdy byl takměř opojen ponorou krásou pohorských těch hvozdů. Návštěvy v Budislavi se opakovaly, i když nebydlelo se v myslivně, nýbrž na samém začátku vesnice v »Krčmě«. Tehdy poznal Theodor i druhou část rozlehlých lesů Budislavských, t. zv. »Horní revír«, pnoucí své bukové a smrkové koruny nad žulové balvany a místci tmavohnědý svůj půvab se svěží zelení rozsáhlých pasek, jejichž vyhnílé pařezy postříkány jsou zlatem starčeků a fialovými krůpěmi vrbkových květů, jež v srpnu změnily se v bělavou vlnu, chvějící se nad pasekami jako hustý sníh. Tudy bloudil Theodor Novák sám, sbíraje dílem brusinky, dílem kapradiny, dnes zaujat geologickým vznikem skalních útvarů, zítra rašeliniami roklí. — Dával v Budislavi vždy přednost bloudění v lesích před seznáváním rázovitého lidu, jež tehdy matinka jeho studovala i se stanoviska ethnografického i za účelem belletristickým, jak ukazují hlavně její práce »Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku« a četné povídky a novelly v těchto končinách se odehrávající. Listy psané jmenovitě tetičce jsou výmluvny a nadšeny, jakmile octne se Theodor v Budislavi, věty jejich mazlí se s každým lesním koutem a každým malebným balvanem. »Já chodívám často sám,« psal tehdy, »mezi ty temné, štíhlé smrky a jedle, rozložitě buky, do pochmurných skal a na slunné paseky, do úzkých údolí i na rozsáhlá luka.« Tehdy, tuším, pojal svou silnou a odvážnou lásku k osamělé lesní přírodě, jež byla mu přítelkyní a matkou, osvěžením a rozkoší, touhou a milenkou.

O prázdninách r. 1889 poznal jiné lesní zátiší »Nové Hrady« na Vysokomyštsku, kouzelnou letní píseň zeleně a hnědě všech odstínů, plnou slunce a záře, úsměvu a radosti, triumf vítězného půvabu proti zachmuřené kráse Budislavi; i místa zasmušilá a temná zvyšovala tu kontrastem ostatní slunnou a barvitou gracií. Byla

to rozkošná škola vkusu a poznání pro Theodora Nováka, jenž prošel celé lesy novohradské a konal odtud návštěvy i do Budišlavi. Na jednom společném výletě do Rychmburka náhle zmizel v krajině zcela jemu cizí i neznámé, kde hojné cesty poskytovaly příležitost zblouditi; společnost věřila, že se ztratil, jen matka spoléhala na jeho bystrý smysl orientační, a skutečně: společnost přichází na Rychmburské náměstí a vstříc jí kývá svým kloboučkem Theodor.

Byly to jeho poslední prázdniny jako školáčka; po nich vstoupil na gymnasium. Byl již poněkud zklamán, když pro nedokončený desátý rok nemohl po čtvrté třídě býti přijat na školu střední a v páté třídě se upřímně nudil. Pilnou hrou na klavír, již se tehdy celou energií oddal, zaháněl v zimě svou dlouhou chvíli, a z jara kynula zas Kalouška a Strakovské lesy. Ale i tu toužil po gymnasiu; sbíraje brouky a kapradiny litoval srdečně, že nezná jich vědeckého systému a latinských jmen. Tušil, co jest věda, ale těšil se nedočkavě, že to bezpečně a jasně pozná. S těmi nadějemi vstoupil v září r. 1889 do primy litomyšlského gymnasia.

II.

1889—1895.

Piaristické tradice, obestírající závoji ze sedmnáctého a osmnáctého věku žlutavou budovu gymnasia litomyšlského s barokní věžičkou a zachycené se slunné a barvitě své stránky Jiráskovou »Filosofskou historií« pomísily se po sestátnění ústavu r. 1874. s uniformními rysy studia humanitně realního a přebarveny byly stálým stykem gymnasia s realkou litomyšlskou, jež s ním chvíli od chvíle tvořila i jednotný celek. Studenti gymnasijní chodili dále do chladné a přísné krásy mohutného chrámu piaristického, ale byli kromě toho voděni i do rozsáhlé botanické zahrady při budově někdy realní; odříkávali před hodinami tradiční latinské modlitby k Duchu svatému, ale učili se kreslení jako na školách realních; nosívali o slavném Vzkříšení v šumném průvodu kaditelnice, triangl neb paschu, ale záhy učili se hojnými a vzácnými dalekohledy fysikálního kabinetu pozorovati hvězdnaté nebe; chodívali na mše za spásu duše *Illustrissimae Herulae Freboniae Eusebiae de Pernstein*, skutečné zakladatelky ústavu a domnělé fundatorky chlebičkové nadace pro chudé studenty, ale pitvali při tom v praktických cvičeních anatomických a mikroskopických nižší obratlovce.

Tak zastihl na podzim r. 1889 Theodor Novák litomyšlské gymnasium, na němž prodlel po šest let. Hned z počátku projevil se v něm student bystrého úsudku, pronikavého nadání, nezdolné píle; přesný počtář i vynikající stylist. Již v primě, kdy, jak sám žertoval, unavovalo jeho vysvědčení přílišnou jednotvárností, kvalifikovány byly professorem Fr. Jelínkem jeho vědomosti grammatické jako vynikající zvláštní poznámkou na semestrálním vysvědčení. Jeho nezvykle rozsáhlá znalost přírodopisu byla professorem Em. Bártou, jemuž se vždy cítil vděčným za uvedení do věd přírodních, uznána tím způsobem, že jako žák nižšího gymnasia se směl účastniti praktických cvičení pro studenty z tříd vyšších. Při nich batolil se třináctiletý hošík poněkud neobratně v příliš dlouhé modré zástěře, ale s akuratesou zacházel se zkumavkou a lihovým kahancem a ovládal dobře mikroskop a anatomický nožík.

Herbář, jež založil si nejprve pro pouhou potřebu školní r. 1891, stal se záhy předmětem jeho starostlivé péče a píce, jedinou hračkou, pokud byl ještě chlapcem, oddechem při dalším studiu, pýchou na universitě a posléze příčinou jeho skonu. Práce a radost desíti let leží v 17 velikých svazcích, a kdokoliv otevře některý z fascikulů uložených v »Klubu přírodovědeckém«, projde nejen všemi kraji, kde Theodor Novák shýbal se po rostlinách, ale i celou drahou jeho duševního vývoje. Zprvu, kdy neznaje ještě techniky sběratelské, psal jména rostlin a nalezišť přímo na papír, bedlivě zaznamenával vedle latinského terminu i název český a při udávání nalezišť naivně spokojil se poznámkou »U cihelny«, »v háji«, »na Hlubokém rybníce«, jakoby bylo každému samozřejmo, že cihelnu rozumí se cihelna litomyšlská, že hájem se myslí ono kroisovské naleziště sněžných kořoříků i bizarních aronů u Nedošína, a že Hluboký rybník jest právě ona mělká bažina kolébající se růžovými kvítky rdestů u Zavadilky nedaleko Litomyšle. Známý florista, evangelický farář p. Bohumil Fleischer ve Sloupnici, uvedl jej do obvyklé techniky botanické a uspořádal jeho tehdy nepatrný herbář, dal podklad sběratelství systematictějšímu.

Již tehdy ukládal si Theodor Novák důkladně prostudovati některé obtížnější čeledi a rody, shromažďoval material k poznání rodů *Rubus*, *Ranunculus*, *Euphorbia* a *Carex*. Téměř něžnou pozorností zahrnoval vstavače, typické repraesentanty podhorské květeny litomyšlské, znal každý luční úval blíže lesíků Borek u vesnice Benátek, kde bíle a šarlatově kropily trávu vstavače osmahlé a pronikavě páchly vstavače štěničné, nečistí plebejci vedle štíhlých a ubledlých *Lister* a *Cephalanther*. Za novým druhem spěchal bijícím deštěm a vysoce zrosenou travou; na nové stanoviště scházející v Čelakovského »Analytické květeně české«, jeho věrné družce a průvodkyni, pádil za divokých bouří a přívalů. Od prvních dnů března, kdy hledal v houštinách zapadlého údolí Lazaretského rozkvetlé snítky tmavě růžového lýkovce a pod ním mezi kosmatými podkovovitými listy zakouřený kvítek kopytníka, až hluboko do listopadu, kdy v úkrytu lesů Mendrických krčily se vzácné plavuně a kapradiny do mlh, bloudil v každé volné chvíli v přírodě s krajíčkem chleba v kapsičce a se zelenou torbou po boku, jež činila jej v celé krajině typickým zjevem.

Na dalekých botanických těch výpravách, pronikajících jednou v odvážné vytrvalosti až k zemské hranici moravské a podruhé až k Orlici, jest snad spíše jevištěm jeho překvapujícího vzrůstu a mohutnění duševního než v gymnasiálních učebnách, jež znaly ho vždy jako nejprvnějšího z žáků. Jeho hluboký zrak obrácený do vlastního nitra učil se na osamělých výletech hleděti k příčinám a kořenům věcí, stopovati v dlouhých samomluvách bez slov, ale nikoliv bez námitek a pochyb, souvislost přírody a hledati v přísných a důsledných myšlénkách zákony příčinnosti přírodní i psy-

chické. Tehdy již mezi třináctým a čtrnáctým rokem zřekl se zjeveného náboženství, jako absurdity znesvěcující prabytost Tvůrcovu, a ethiky odtud plynoucí pro její přílišnou pohodlnost a malichernost, počítající s bláhou a ješitností lidskou, jak sám formuloval důvody svého přerodu náboženského.

V letech těchto nebyl dojista již dítětem, nestotožňujeme-li s dětstvím ono důvěřivé a něžné teplo citové, jež prohřívalo jeho bytost do posledního dechu. Krutý tyfus, jenž stihl jej v zimě r. 1890/1 proměnil jej na útlého hochu poněkud nasmělého a ostýchavého, vzal jeho tváři plné linie, ale nechal jí hluboké hnědé oko vyzářující krásu a bohatství jemné té duše. I byla tato tělesná změna jakoby symbolem duševního přerodu, jenž podporován byl i rozšířením obzoru hochova. R. 1891 uviděl Prahu po devíti letech, a nepodléhaje ani tehdy historickému sentimentalismu zachvácen byl hlasitým tepotem práce a síly, jež cítil a hloubavě hledal v každém objektu tehdejší Zemské jubilejní výstavy.

A přece vrátil se rád z výstavního vlnění a jiskření domů, do smrkových a borových lesů rodného kraje a do oněch spirituálních hájů, jež pěstovala již tehdy jeho vlastní spekulace a snění, a jež si vyvolával často hrou na klavír. Ještě do dob gymnasijsního studia litomyšlského spadá jeho přechod od Schubertových písní k Mendelssohnovi a Čajkovskému; a tehdy kdysi vyprávěl s jemným nadšením, že jedna barkarola Čajkovského jest rašící stráž nad tmavou hlubinou vodní s bílým březovým hájem politá dechem jarního slunce. Nepochopil jsem nikdy lépe jeho nadšenou vytrvalost, s níž sedával za zimy u klavíru než při těchto slovech otvírajících srdce básníka.

Mocné a pronikavé toto dospívání duševní obrazilo se jasně i v osobitěm jeho pojetí veškerého studia. Odkloňuje se vždy více od kultu fyzické síly a vzdaluje se vždy větší měrou kteréhokoli formalismu, zaujal stanovisko odmítavé ke kultuře římské, jež zdála se mu nepravdivým a neupřímným dílem duší rhetorických a mělkých, zakrývajících nedostatky živých ideí lichou a strojenou zdobností. Rozhorloval se často proti »špinavému advokátu« Ciceronovi, jenž prý se snaží periodami uměle stavěnými a řečí labužnický uhlazenou zaslepit posluchače, aby nehledali přesvědčení řečnickovo, jehož nemá. Opovržlivě mluvil i o Vergiliově, jenž prý s duší naplněnou vůní lombardských lučin a sýrů zpívá se schválně falešnou sladkostí a idylličností o řadě lupičství a barbarských půtek. Nenáviděl hluboce Řím, jemuž ještě později přičítal vinu na ujařmujícím evropském centralismu církevním i státním, a celá ethika a politika Sparty zdála se mu symbolicky koncentrována v ošklivé a nechutné, třebaže neobyčejně živné a zdravé polévce z krve. Miloval však celou duší harmonickou kulturu Athén, jež odpovídala jeho zálibám a láskám syntesou života přírodního i uměleckého.

Odvracel se vždy více od pouze formálních věd matematických, jichž ústrojí pevně a chvílemi i virtuosně ovládal, k přírodním vědám, na kterých již tehdy miloval hlavně fyziologickou jich část. Nestáčily mu více pečlivě usušené a správně určené rostliny herbáře, jež pokládal za »mrtvolky květin«, ale hořel zájmem o vnitřní jich život a jeho vztah k životu vůbec. Třebaže mnohé z těchto zásad a názorů teprve v příštích letech staly se mu formulovaným přesvědčením, leží kořeny jich dojista již v posledních letech gymnasijského studia litomyšlského. Bylo to, jakoby duševní jeho tvář vždy více se odvracela od krajiny a her dětství a hleděla vždy jistěji a určitěji do budoucnosti.

Záhy zmizelo jeviště dětství i s pohledu tělesného a zaměřeno bylo Prahou; ale tato změna toužená a očekávaná, musila být vykoupena velikou bolestí — smrtí sestry Marie r. 1895. Toto tiché a něžné dítě, chodící životem po špičkách střevíčků a s modlitbou na rtech, se zrakem mírným a smutným, zastřeno bylo vždy závojem jiného světa. Její dojemné starosti o budoucnost a její vytrvalá píle, svědomitě nahrazující stkvělé nadání, zhaseny byly předčasnou smrtí, jež přišla tiše a svatě, jako přichází vždy k těm, kteří v srdcích rodiny a přátel mají se zjevovati jako bělostní legendární andělé. Skon její náhlý a neočekávaný ranil hluboce rodinu. Theodor, jenž z botanických výletů přinášival nejvzácnější květiny na její hrob, psal tehdy tetičce: »Nastává nám těžké, bolestné loučení s hrobem naší milované Maryčky. Od jejího skonu cítíme se osamělými a hledíme co nejúžeji všickni k sobě se přimknouti; tím teskněji nám bude v Praze, kdy i od rovu jejího budeme odtrženi.«

Poslední okamžik v Litomyšli, 17. září r. 1895 patřil návštěvě jejího hrobu. Nedaleko nad hřbitovem zvedá se žlutavá budova rodného domu Theodorova, pod vysokými renaissančními lomenicemi zámku lze vytušiti staré gymnasium; tmavé lesy Strakovské zavírají polokruh obzoru. Celé dětství Theodorovo leží jako sluneční přísvit na obraze, který nad rovem sestřiným zachycuje svým pohledem. Horské lesy posílají mu jehličnatou svou vůni pozdravem, jeho tmavý zrak děkuje jim krásným výrazem vděčné lásky. Pak rychle zmizí rodný kraj, a slunné přísivity dětství na něm pohasínají.

III.

1896—1897.

Praha, do níž v září r. 1895 Theodor Novák trvale přišel, byla ozářena oslňujícím jasem podzimu rozsvěčujícího v korunách Petřína i Letné hnědá i červená kouzla, a prosycena zvláštním nezachytitelným ovzduším, které jako měkké jarní mlhy lehalo do všech mladých duší. Tytéž city a myšlenky, tytéž vidiny a touhy zorganizovaly neviditelně a přece pevně generaci dvacetiletých na universitě a na středních školách, jež z knih nejvíce různorodých a revuí vzájemně sporných a nepřátelských živila svou drahou a nejistou úmluvu nového zákona.

Mladé ty hlavy hořely citovým vzrušením nad lomem dvou světů, starého, jemuž patřilo jejich dětství a nového, jenž byl spíše cítěn než myšlen, tušen než viděn; bolestně byly trýzněny sporem dvou světových názorů, uměleckého a ethického, z nichž každému náležel díl jejich bytosti; a nelítostně zkoušeny věčným kolísáním mezi kolektivismem a individualismem. Nepřetržité zmítání se mezi přiosťfenými kontrasty porušilo rovnováhu jejich srdcí, ustrašených mravním i společenským soumrakem doby a marností čekání na obrozující převraty; srdcí podrážděných politickou tísní a národními neúspěchy; srdcí živených přejemnělým uměním dnes krajně analytickým a zítra metafysicky symbolisujícím. Tato mladistvá srdce stržená závratí hledala příliš rychle rozšíření a východ, hnala se s přílišným entusiasmem za chimerickým rozluštěním svých krisí, málo poslušná korektivu, jež kladl intelekt u mnohých jednotlivců hluboce vyvinutý.

Obdivuhodný byl průměrný souhrn vědeckých poznatků, jež přinášela tato generace si do života; znalost poměrů výrobních i vědomosti z dějin umění, esthetika i biologie, sociologie i poetika byly majetkem osmnáctiletých a dvacetiletých hochů. Leč tento iemně a mohutně kultivovaný intelekt vstoupil do služeb utopismu žádaného citovými krisemi, nebránil, nýbrž pomáhal výstředně krajním konstrukcím, jež byly spíše dílem snění než myšlenky.

Našla-li předcházející generace důsledek svých reformních snah v utonutí v socialismu, jemuž se vzdala plně a cele, vsadila

tato nová celou svou citovou a rozumovou existenci na kartu příkré důsledného individualismu. Psychologické dispozice této reakci individualistické poskytlo umění, v celém devatenáctém věku zobrazující hořký a chinurný stesk deklassovaného titana brzy revoltujícího brzy zoufajícího a chytajícího se každého stébla vysvobození z tohoto uraženého vyhnanství. Jako největší tušitel a prorok individualismu byl milován a ctěn Nietzsche, na němž však bolestně překvapovalo mladé entusiasty, že stál a padal paradoxní překotností a tančící nedůsledností, kterou milují umělci a nenávidějí utopisté. Ostatně, v žilách bilo příliš to, proti čemu se reagovalo, a tak jako v krásné větě Turgeněvové o silném dubě a silné lásce, pučelo nové listí individualismu, aniž opadalo staré socialismu. Na řešení otázky socialní nedovedla se mládež dívatí než očima vyhladovělého proletáře, a sen nové individualistické formace společenské byl prolnut více anarchistickým idylismem evangelia dle pojetí tak rychle zapalujícího a tak rychle zhasínajícího traktátu Tolstého »Spása ve vás«, než výlučným a hrdým aristokratismem Nietzscheovým. Utopičtí entusiasté nechtěli se spokojiti s oním realizovatelným politickým systémem individualistním, jež znali a na němž studovali ústrojí svobody jednotlivcovy, s liberalismem Stuarta Milla, a volili místo moudře užitečného a prakticky rozvážného utilitáře dvě krásné snivé hlavy, nad něž nikdo malebněji nedovede nésti kouli fikce a nikdo hůře podpirati pilíře společenské reality: hlavu snílka-učence E. Récuse a hlavu snílka-básníka Bruna Wille. Tato utopie »theoretického anarchismu« ne nepodobná romanticky nadechnuté vidině, již rok 1848 nazýval svobodou, byla střezena dušemi nejměkčími a nejcitovějšími, roznícenými naivní a soucitnou lyrikou nepatrné knížky »Sturm« německého Skota J. H. Mackaye.

Viděla-li snad hrstka polovzdělané dělnické mládeže v »theoretickém anarchismu« — jehož lyricky nadšení vyznavači těžce bývali uraženi, uváděly-li noviny různé atentáty ve spojení s jejich plachou a humanně zbarvenou vidinou — jistou realitu, věřili studenti, že tato utopie jest realizovatelná jedině dostoupením určitých stupňů pozvolného vývoje a spojovali tak svou víru sociální s biologickým evolucionismem na jedné a s nadšenou a vědomě účelnou prací o vlastní vnitřní vývoj na druhé straně. Této cestě zůstali věrni, i když změnili cíl; též ten, kdo nevěděl, kam jdou a kam chtějí dospěti, viděl bezpečně, že heroismus práce a víra v její hodnotu a krásu je provází.

Toto ovzduší prolínající dusné školní učebny, proudící z listů zelených i modrých revuí, chvějící se pražskými ulicemi, obestřelo a okouzliho i Theodora Nováka. Vytrhnut z rodného kraje a vzdálen tak nesmírně hlubokých lesů, zachvácen byl v Praze stísněností a steskem. Ranními parami stoupajícími z Vltavy, jež žertem jmenoval denně homersky »pastýři nikoliv milými, zloději

ovcí však nad noc milejšími,« pospíchal ráno do budovy akademického gymnasia, na němž strávil dva roky, unaven dlouhým bděním a znechucen úzkým obzorem středoškolským. Ačkoliv dle vlastních slov »proklínal tuto duchamornou práci nádennickou«, přece věnoval jí většinu svého času, snaže se vždy ve škole vyniknouti, nikoliv snad z pouhé ctižádosti, nýbrž spíše z oné překrásné noblessy jemných duší, která chce vše, čehokoliv se dotkne, naplniti neposkvřněnou dokonalostí. Tak byl vzorem svých druhů útlý a ubledlý tento hoch příšedší z venkova, který hluboce znal klassické autory, i když jimi opovrhoval, který mistrně rozmotával pletivo mathematických problémů, i když zřel v nich jen hru formálního mechanismu, a který rozohňoval se při každé zmínce o dějinách filosofie neb zákonech fysiologických. Uzavřený vůči druhům rád ukázal, jak dovede i k nim býti obětavý, přímý a přísný ve styku se spolužáky i učiteli byl záhy ctěn a obdivován, snad spíše než milován, jako čistý a světlý charakter. Professori si vážili plachého a seriosního, něžného a hlubokého studenta; přátelství některých z nich na př. profesora Fr. Drtiny odnesl si až za hrob; v doktrínách matematiky a fysiky platí na akademickém gymnasiu dosud za příkladný vzor. Byl i dokonalým učitelem a pomocným přítelem řadě žáků a žáček, jež privatně vyučoval a na jichž duševní růst a vývoj blahodárně působil.

Když pak večer unaven studii i hodinami zavíral učebnice a »přece při tom všem dření šel na lože s trapnou myšlénkou, že skoro ničeho neudělal«, jak stýská si v jednom listě, přicházely mučivé a bolestné chvíle psychologické sebeanalysy, vědecky přísné a bezohledné. Tu kontroloval krok za krokem každý svůj projev intelektuelní, citový i volní, aby podrobil analyse dle slov vlastního záznamu »i nejkrásnější výtvoř, které třeba svou vlastní syntesou vybuřoval a v nichž se s velkou zálibou kochal.« Tak cestou heroickou a obětavou nesoucí se k »synthese t. zv. neuvědomělé a uvědomělé činnosti duševní v nový způsob myšlení, nad míru intenzivní, bohatý a subtilní«, dospěl tam, kde život přestává míti hodnotu sám sebou, stává se pouhým mrtvým materialem studia psychologické anatomie. Hypertrofie schopností analytických otravovala mu poměr k ženě, kterou tehdy v létech puberty počínal poznávati v dívčích postavách tanečních hodin a které se blížil s plachou nedůvěrou, dobře věda, že analytický jeho intelektualismus rozloží každé vřelé citové vznícení v bezzájmové a lhostejné prvky bez krásy a života. Jeho příkrý sklon analytický nedovolil, aby poměr obou pohlaví zůstal okouzlující a nebezpečnou hádankou citu a vůle, byl mu vždy daným objektem rozboru psychologického a ethického, tím důležitějším a zajímavějším, čím rostl jeho interest o ženskou otázku, již řešil s obdivuhodnou svobodomyšlností pohlížeje na ni se stanoviska čistě intelektuelního. Řešení tomu zůstal i po čtyřech letech věren,

třeba že je tu pojímal mnohem subtilněji; první ženskou promoci na české pražské universitě vítal slovy (*Ženský Svět*, roč. V., č. 12.): »Věda, již se první naše doktorka i její družky oddávají, nezamítá žádných pilných rukou a bystrých myslí, a nejeden, jenž s úžasem za každou nově dobytou odpovědí vidí nově odkryté záhady vědy, chová naději, že snad ženské práci mnohý taj podaří se vysvětliti, k němuž myslím mužů v číře intelektuelním vědeckém pojímání světa vychovaných dostihnouti nemožno. Badatelé učinili ze světa myšlení-představu a počínají očekávati ty, kdo z toho myšlení vytvoří zase vůli-život.«

Lučavka analysovala rozleptala i souhrn citových a intelektuelních jevů, shrnutých do komplexu vlastenectví, a na dně duše zůstal jen obnažený, zoufalý výkřik příslušníka malého národa, jenž neodvažuje se doufati, aby nebyl v nejdražších svých bolestech zase klamán; definitivní výraz této mučivé a zraněné beznadějnosti, Macharovy »Smutné perspektivy« uvedl v hudbu, jež chtěla potencovati ještě trpká muka těchto rytmů.

I koncentroval se duševní, radostný zájem na některé vzdušné ač vratké koncepce spekulativní, budované do tesklivé trpkosti dnů poznatky věd duchovních i přírodních. Studium přírodopisné stojí v popředí i v té době, a vývojesloví jest jeho středem. R. 1896 studoval Theodor Novák důrazně a vytrvale Darwina, vraceje se ustavičně k »Původu druhů« jež několikrát přečetl a mnohonásobně excerpoval; také jeho řečnické cvičení obvyklé v septimě platilo theorii descendenční, postupujíc konsekventně až k člověku a jeho historickému rozvoji. I různé theorie přírodně filosofické poznal v jejich dějinném rozvoji. Spor školy neodarwinistické a neolamarckovské zaměstnával již tehdy jeho zájem, a aplikace zákonů těch na složité jevy života společenského, bylo thema, o němž se zálibou diskutoval. Článcům »Živy«, tuším, děkoval za první podnět k seznámení se s energetikou Rob. Mayera a Ostwalda, v níž viděl od r. 1897 do r. 1899 jediný pevný a nezvratný podklad k nové filosofii přírodní, jež stojíc na pevném podkladě empirickém neupadá do fantastičnosti »naturfilosofů« první polovice XIX. věku a čelí i úzkoprsmému materialismu druhé polovice tohoto století. Všecky prvky, z nichž syntheticky rodí se r. 1898 jeho první větší otištěná stať »Extense individua jako princip soustavy světové«, byly za let ještě gymnasijsních nashromážděny a čekaly na konečné vyjádření, jehož se jim dostalo ve chvíli, kdy Theodor Novák tento stupeň duševní evoluce překročil. Jest nejvýše charakteristické pro stkvělý vývoj Theodora Nováka, že jeho články nerepresentují nikdy onu duševní periodu, v které pisatel právě stojí, nýbrž onu, již má bezprostředně za sebou.

Energetická filosofie přírodní slévá se tou dobou s individualismem filosofickým a socialním nesoucím jasnou pečeť zmíněné

generace oněch let. Jeho filosofické vzdělání, tehdy zahrnující znalost filosofie řecké, jasný obraz filosofie Kantovy a Schopenhauerovy a napojené i ethickými ideami profesora Masaryka, vede ho k individualismu právě tak jako jeho záliby literární, tíhnoucí předem k poesii Ibsenově. Jmenovitě »Nepřítel lidu« hluboce naň působil nejen jako mohutně koncipovaná postava symbolická, nýbrž jako personifikované filosofické přesvědčení a životní program. Tato individualistická konstrukce zocelená některými ethickými konsekvencemi darwinovského boje o život, lámající v snění hranice i zákony státní, rozvracující pro idol vzájemné svobody členů rodiny formu rodiny staré, jmenující se ráda, věrna názvosloví své generace, theoretickým anarchismem, byla duševním majetkem něžného hochy, oddaného láskyplně své rodině a v každém okamžiku ochotného podříditi zájmy vlastní zájmům kohokoliv jiného, bratra, jenž maličkého Jarouška zahrnoval vlídnými laskavostmi a syna, jemuž skryté přání matčino bylo radostným zákonem.

Přišly-li však chvíle, kdy analytický skepticism počal bořiti na spekulativních těch konstrukcích, kdy intelekt zhrouť vše, stál tu sám neukojený a neukojitelný, trpký a neúprosný, pak zbývaly pouze dvě cesty, jimiž bylo lze prchnouti před ním: umělecký požitek hudby a vzdání se léčivému kouzlu přírody. Byla-li tehdy Chopinova hudba, tento vášnivý karneval zoufalých srdcí, Theodorovi reakčním lékem proti upřílišenému intelektualismu, a Schumann odvážně heroickým osvobozením od vši malichernosti a bláhovosti školního i národního prostředí, byl mu R. Wagner, jež poprvé poznal r. 1895, uměleckým symbolem všech vlastních ideových koncepcí, všech světlých snů o nové říši ducha a svobodě jedince. Hudební požitek citový dostavoval se u něho současně s požítkem intelektuelním, aniž by tento byl nějakým theorematem nebo doktrinou, ač vždy se stupňující theoretické vzdělání hudební učilo ho pronikati vždy hlouběji a jasněji v skryté ústrojí díla uměleckého.

A konečně zbývala příroda. V drobném autobiografickém náčrtku z té doby »Trientalis«, charakteristické směsi něžného snění i psychologické analyse, theoretického blouznění i přesně realistických popisů, filosofických exkursů i kritických poznámek, odhaluje veškerou léčivou moc této největší lásky životní. Mezi listy herbáře zjevjí se sytě zelené bory Strakovské, smrkové jejich koruny se rozevrou, a z hlubokého údolí podává hochu snílkovi rusalka lesů rodného jeho kraje, dojísta inspirovaná Hauptmannovou Rautendelein, milovaný bělostný kvítek trientalis a hojivě klade svou ruku na jeho šjí. Skutečně toto vzpomínkové snění o horské přírodě východočeského domova bylo lékem některých ponurých chvil, kdy nebylo možno výletem do okolí pražského přiblížiti se přírodě samé. Ale chvíle prázdnin patřily jí cele. Tu

proměnil se opět psychologický analytik a spekulativní theoretik v oddaného a vroucího hochu, sklánějícího se s láskou nad každým kvítkem a těkajícího dlouhé dny poli a lesy, šťastného, že existuje skutečně jednota člověka a půdy, jednotlivce a přírody, o které za dlouhých zimních nocí tolik přemýšlel.

V červenci r. 1897 přišla zkouška maturitní, netrpělivě očekávaná. Krásné vysvědčení maturitní dalo by hádati, že zkušební kommisce viděla v hochu tak dokonale připraveném studenta, jemuž gymnasijské studium bylo vším. On však v listě psaném půl roku před maturitou komentoval rozmarně tento krok: »Pak začne zase každodenní školní shon, který s krátkými pausami potrvá šest měsíců. Jest mi dosti se činiti, abych tuto sonatu plnou disharmonií, jež již teď jest dosti obtížnou, řádně dohrál; bude, myslím, stále postupovati jako stretto a crescendo, až dohrou, maturitou v prestissimu a fortissimu se skončí. Ale pak doufám, že budu moci vskutku sednouti ku klavíru a otevřítí Lohengrina, tam kde začíná hymnus: »O fänd ich Jubelweisen!«

IV.

1898—1900.

Vstupuje na podzim r. 1897 do síní universitních, věděl Theodor Novák bezpečně, že všechny jeho vědecké snahy soustředí se kolem poslucháren a laboratoří přírodovědeckých. V letech gymnasijských čekali jeho rodiče a učitelé, že tento přesný a důmyslný počtář speciálně se oddá studiu mathematickému; touto věrou, právě jako běžným zvykem pohnut spojil původně odbor přírodopisný s matematikou a fysikou. Spojení to netrvalo dlouho; matematiku a fysiku vystřídala záhy chemie, jakmile Theodor Novák poznal, že z matematiky získal již to, co od ní očekával: formální jistotu a onen training, jenž připravuje a uschopňuje ducha k obtížným a smělým pochodům spekulativním. Speciální studium chemie, vždy intensivnější, bylo pouhou potřebou hlavního jeho přírodovědeckého úsilí: proniknouti k samému jevu života a jeho vysvětlení, pouhým důsledkem názoru, že biologie — bez chemie nepochopitelná — jest hybnou osou veškerého poznání přírodovědeckého.

Toto hledisko, jež hrdě vyjadřoval nejmilejší vlastní charakteristikou »Theodor Novák, biolog«, podmiňovalo i rozsah a směr jeho studia filosofického. Theorie jsoucna a s ní těsně spjatá theorie poznání byly mu filosofii *κατ' ἐξοχήν*, vůči níž jest ethika pouhou aplikací a logika disciplinou číře formální; jeho vřelý zájem o psychologii byl rázu čistě přírodovědeckého, neboť i on stavil ji na basi ryzí empirie a tak odlučoval od filosofie nejvlastnější. V prvních semestrech studia universitního věnoval mnoho energie dějinám filosofie, vedle cyklických přednášek profesora Drtiny byla mu vodítkem díla Baumannova a Kuno Fischerova; ve filosofickém semináři profesora Masaryka horlivě se účastnil diskusí a debat, pronikaje břitkými poznámkami k individualitě analysovaných myslitelů; vysoce charakteristicky jsou jeho poznámky a glossy k záznamům přednášek profesora Masaryka o praktické filosofii hned z prvního semestru universitního, v nichž reaguje hlavně proti základnímu předpokladu této ethiky snažící

se maximu »Miluj bližního jako sebe sama« spíše vsugerovati než odůvodniti. Jistota, s níž se pohyboval v semináři filosofickém a později i paedagogickém prof. Drtiny, kdež rád rozněcoval a v plameni udržoval debatu ne tak o themech z dějin paedagogiky jako o otázkách aktuální reformy, spoléhala na methodickou průpravu přinesenou ze školy střední.

Speciální svůj obor přírodopisný studoval všestranně; poslouchal kollegia zoologická profesorů Friče, Vejdovského a Mrázka, botanická: Čelakovského, Velenovského a Němce, geologická a mineralogická: Vrby, Woldřicha a Barvíře, chemická Braunera a Raymanna, a přinášel právě tak četná a vynikající vysvědčení z kollokví jako z laboratoří, kde nad mikroskopem a retortou, zkuřmavkou a mikrotomem trávil celé dny, nedávaje se odstrašiti ani marností práce mnoho měsíců věnované předmětu již jinde prozkoumanému, jež jemu samému byla údělem mezi jiným při studiích o cellulose hub. Botanika stála vždy v popředí; bohatá průprava gymnasiijní, přesnost i obratnost v kreslení mikroskopickém, neobyčejně cenný herbář a neutuchající zájem o oba hlavní směry botanické, floristiku i fyziologii rostlinnou, splynuly v jednotný proud hlubokého porozumění a věrné lásky. V užším kroužku nejoddanějších žáků profesora Velenovského, k němuž záhy přilnul, zaujímal vynikající místo mladý botanik, jenž od ostatních výlučných floristů a teratologů lišil se širokým názorem fyziologickým. Tato družina, s níž profesor Velenovský pro velká svá systematická díla o českých meších a jatrovkách určil a stanovil na dalekých a namahavých exkursích spoustu neznámých druhů a nových nalezišť, ironisovala chvílemi smělého »naturfilosofa«, jenž ani ve floristice nikým nedal se zahanbiti, ale ctíla v něm přece vzor píle a svědomitosti, rozumové důslednosti a mravní vznešenosti.

Studium botanické dalo mu poznati větší část Čech: Středohoří i jihočeská rašeliniště, Posázaví i Šumavu, poříčí Labské i Brdy. Přece vždy vracel se k rodnému kraji východočeskému, jež přesevzal si botanicky prozkoumati, a to nejen Litomyšlsko, nýbrž i Poličsko a Žďárské pohoří, celý ten pomezí kout, jenž nejen charakterem obyvatelů, ale i celou florou hlásí se za končinu horskou. O prázdninách letních i svatodušních bloudil pohraničnými lesy, a vzhlížel se v temných rybnících u Vojnova Městce, jichž rašelinnou floru vylíčil ve zvláštní stati. V chemii byl upoután vždy chemií organickou, bezpečným klíčem k poznání základních jevů životních; laboratoř profesora Raymanna denně jej vítala a strojila mu hojně poznatky i hrozivá nebezpečí. Poslouchal-li jako jediný filosof fyziologické přednášky profesora Mareše na fakultě lékařské, a čerpal-li odtud hojně impulsy a inspirace přemýšlení, bylo to i vnější zpečetění jeho směru přírodovědeckého.

Ve dvou spolcích, ve kterých byl neunavně činen, rovněž obrážel se tento směr: v »Jednotě filosofické« vystoupil poprvé

přednáškou slučující stanovisko filosofické spekulace a přírodovědecké empirie, charakteristickou »Extensí individua«; v »Klubu přírodovědeckém« pracoval v botanické sekci, která v těchto letech se probudila a obrodila, vytrvale referuje o nových spisech z rostlinné fyziologie, předkládá nově nalezené rostliny a upozorňuje kollegy zejména na nejnižší a tím nejzajímavější třídy rostlinné, i v hlavních přednáškách klubovních volívala témata z fyziologie a botanické chemie.

V těchto vnějších hranicích položených studiem a povoláním pohyboval se nesmírně intenzivní život vnitřní skrytý, za štítem melancholického mlčení a uzavřené vážnosti. Skromnost a plachost, s níž vystupoval tento tichý hoch hlubokého pohledu, dávaly sice tušiti, že skrývá cudně před lhostejným světem duševní bohatství a myšlenkovou krásu, nikoliv však, že veškerým svým názorem přírodně-filosofickým odvážně a hrdinsky reaguje proti svému myšlenkovému okolí a přírodovědecké víře i přesvědčení svých učitelů. Přírodovědecký mechanism a materialism, opírající se o exaktní poznatky věd přírodních a čerpající hlavně z chemie vždy novou zápalnou látku pro sebevědomá svá tvrzení, snažil se s kateder a v laboratorích shrnouti všecky jevy v jednotu a vysvětliti process životní. Hmota produkující energii byla jevem primerním a pravou substancí světa, který byl pokládán za její odvození; veškerá snaha se nesla k přesnému a exaktnímu vysvětlení všech jevů z této pralátky a k bezvadné redukci všech processů na tuto prasubstanci. Tvrдили-li jedni s pařížským akademikem Berthelotem, největším chemikem svého věku, odvážně a sebevědomě: »Není žádného tajemství více,« odpovídali druzí na námitky filosofů, že jest ještě mnoho tajemství materialismem a mechanismem nevysvětlených, všeobecným popřením možnosti filosofického poznání, jak je formuloval v příkrém »Ignoramus et ignorabimus« akademik berlínský du Bois Reymond. Důvěra v čisté materialistické vyložení světa byla v devadesátých letech zviklána, ale tím zřetelněji se jevil sklon k umdlenému agnosticismu du Bois Reymonda, který zastavil se na polovině cesty, a svou polovičitostí znovu otevřel brány vědeckému dualismu vítanému i dogmatikům i modlářům mrtvého faktu. Du Bois Reymond byl pravý přírodovědecký filosof doby, jejíž umění dalo Andréu Sixtovi modliti se nad mrtvolou Roberta Greslou a Gramovi jíti ke knězi, jejíž spekulace z úzkosti před sebou samou vracela se zpět ku Kantovi. Du Bois Reymondovým agnosticismem a dualismem byl Theodor Novák mocně, ale jen okamžitě bolestně vzrušen, a záhy v něm viděl nejnebezpečnější zbraň dávanou vědecké inteligenci. Když r. 1900 byl žádán, aby přeložil jeho přednášky »O hranicích přírodovědeckého poznání« a »Sedm záhad světa«, chtěl původně obě stati zčeštiti, ale úvodem ostří jejich zlomiti; brzy však se rozhodl, že nebude do českého skla nalévati krutého jedu, jak sám řekl.

Proti materialistickému mechanismu stavěl energetism, stavší se, jak zmíněno, již v létech gymnasijských součástí jeho bytosti, proti agnosticizmu věru v stálou evoluci poznání, proti dualismu monismus. V entusiastickém přehodnocení přírodovědeckého materialismu, který se pokoušel veškerý organický život vysvětliti jako produkt anorganického, dospěl tak daleko, že v smělém paradoxu tvrdil, že není vůbec přírody anorganické. Chtěl věřiti, že přijde jednou chvíle, kdy za veškerou přírodou anorganickou uhodneme organismy ji vytvořivší, jako dnes za útesy korálovými vidíme tvůrčí láčkovce a za pyramidami dělníky je zbudovavší. V hovorech s Theodorem smávali jsme se tomu grandiosnímu paradoxu a vymysleli jsme pro něj ještě paradoxnější termin »mláďata nerostů«. Bylo však v něm mnohem více než paradox: byla v něm nebojácná víra, že není vůbec *mrtvé* přírody, že jediný a poslední princip, kterým vše se dá vyložiti, jest *život, aktivní síla, energie*.

Proto miloval tolik Schopenhauera, jenž vzbuzoval jeho obdiv i nesmírnou noblessou své ethiky, že jasněji než kterýkoliv z filosofů vytušil a vycítil sílu a smysl tohoto životního principu, který nazýval vůlí. Proto se často vracel k Nietzscheovi, pro nějž teprve teď po úzkoprsém utopismu šestnácti let dokonale uzrál, že měl odvahu hnáti tu energii života až do závratných výší, jichž dosud se každý lekal.

Tento život, tuto aktivní sílu miloval nejvíce na umění, v němž pronikavě chápal každý, velký, zmužilý čin, každé dobytí nové půdy a v němž se odvracel od marných a studených her, technických kombinací a ciselovaných příkras a ozdob. Tak byl R. Wagner pravým umělcem jeho srdce, Wagner, jenž vrhá celou svou bytost, celou svou životní energii do své hudby, Wagner, jenž chce a dává slyšeti v svých dílech všecek svůj intelekt, všecku svou vůli a všecken svůj cit, Schopenhauerovec Wagner, jenž poslední tajemství svého umění vidí v odkrytí metafysické »vůle«, živoucí síly a moci vesmíru. I mohl milovati Theodor Novák, jenž nikdy nebyl stržen erotickou vášní, a jemuž každý mysticism byl dalek, nejvíce ze všech jeho děl »Tristana a Isoldu«, kde odpoutaná tato moc vše oživuje a ničí, živí a spaluje. V Bedřichu Smetanovi, nejdražším svém českém umělci, k němuž přilnul již za dětství, slyšel Theodor Novák radostné a vítězné vtělení vší síly a rázovité moci, která šumí lesy českého kraje a tryská temperamentem českého lidu; kouzelným principem češství bylo mu toto barvitě dílo, jež znal do detailů a jemuž věnoval tolik volných okamžiků.

Tak byl H. Ibsen vlastním dramatikem mladého myslitele, jenž vyhýbal se jinak prknům a kulissám činohry, Henrik Ibsen, jež vidí *život* a duševní *dění* i tam, kde dramatičtí psychologové před ním neviděli ničeho, H. Ibsen, jenž studoval *energii volní*

všestranně od obou krajních typů Brandovy energie ethické a Gyntovy energie pudové až k jejímu úplnému zhasnutí v Hjalmarovi a obrozování se v Rosmerovi, Henrik Ibsen, jenž proti dobře vypočítaným a zle opotřebovaným technickým obratnostem běžných dramatiků, pojímá divadlo zase čistě dynamicky. Goethe posléze mu byl spíše myslitelem než básníkem, filosofem než umělcem, Goethe fyziolog a osteolog, mineralog a optik, autor »Farbenlehre« a »Metamorphose der Pflanzen,« Goethe vydávaný a komentovaný sic filology, ale milovaný a chápaný přírodopytci, mrtvý ve školních vydáních, ale živý a aktuální v moderním evolucionismu, Goethe, jemuž literární tvoření jest daleko méně posledním účelem než vždy jasnější poznání, jenž píše, aby se vnitřně vyvíjel.

Všecko to umění není mu jen předmětem lásky a obdivu, radosti a rozkoše, ale bezpečným důkazem duchovní evoluce a měřítkem jejich úspěchů, direktivou jejího postupu a předzvěstí jejího plného vítězství. V evolucionism a protimaterialistický energetism dá se shrnouti duševní názor jeho v těchto třech létech, kdy sám překonává úspěšně utopistické sny a příliš hlasité protesty doby předchozí, kdy měří a ocelí svou duševní sílu. Rozběhy a rozlety v různých oborech charakterisují pracovitě a úsilně toto triennium; universalism přírodovědecký vystřídá v nich universalism všeobecně vědecký předešlého údobí. Co jindy prožívá inteligentní mládež deset let mezi dvacátým a třicátým rokem, prožito a promyšleno tu v době tříleté, co promítá se u oné vnějšími krisemi a mravními přemety, vyhráněno tu čistě duchovně ve vzácné harmonii.

Proces takto napověděný zobrazil Theodor Novák pozoruhodnou řadou prací. Osmnáctiletý vystoupil literárně, a dříve z jednadvacátého jeho roku mluví již o bohatém duševním jeho vývoji, nejen o mohutnění, nýbrž i vytříbení a zjemnění názorů. Odborné přírodopisné práce těch let, otištěné v »Živě« a »Vesmíru«, zabývají se v první řadě rostlinnou fyziologií a fyziologickou chemií; některé z nich byly předneseny původně v »Klubu přírodovědeckém« a na to literárně propracovány.

Přesné ovládnutí případné literatury, kritický úsudek v jejím posouzení, částečně i vlastní mikroskopické a chemické revidování výsledků prací předchozích a vždy široké hledisko, podřadující nový, důležitý detail všeobecným zákonům biologickým, charakterisují tuto skupinu, repraesentovanou nejvýznačnější prací »O chemickém složení rostlinné blány buněčné« (Vesmír XXVIII.).

Studium speciálně botanické přináší vedle floristické stati »Rašeliny Žďárského pohorí« (Vesmír XXIX.), shrnující v koncise formě výsledky mnohonásobných studií ve východních Čechách, největší práci anatomickou a morfologickou: »Příspěvky k morfologii a anatomii pižmovky (Adoxa moschatellina)«. Definitní stylisace

této práce náleží posledním měsícům života Theodora Nováka, kdy spracoval hotový již rukopis ve formě písemní práce k účelu státní zkoušky. Vlastní studia o adoxe, která po stránce floristické zajímala ho již v Litomyšli, konal v botanickém ústavě české university r. 1899, když morfologickým zjevem, jež popsal ve »Vesmíru« XXVIII., str. 215, v zprávě »O přelíštěném okvěti u *Anemone nemorosa*« byl upozorněn na nový způsob výkladu této obtížné partie systematické cestou morfologickou.

Bohaté jsou jeho práce, popularisující vědy přírodní z té doby, všechny nesené přesvědčením, že nový názor životní jen tehdy vnikne do srdcí a duší, budou-li i odborné vědomosti přírodopisné učiněny přístupnými vši inteligenci. Tak shrnul ve dvou statích »Rozhledů«, jež od otištění »Extense individua« čítaly jej k svým nejoddanějším a nejpilnějším spolupracovníkům, »Naše země« a »O rostlinné assimilaci«, výsledky moderní geologie a rostlinné fyziologie způsobem přehledným a jasným, opětně svědčícím o ovládnání předmětu i odborné literatury.

Tak napsal pro »Ženský Svět«, který již r. 1896 přinesl jeho první tištěný referát o »Dějínách dalekohledu« P. Šafaříkové, celou řadu článků, snažících se ukázati, jak znalost přírodních zákonů nese i ovoce praktické v domácnosti. Jsou to stati »O topení«, »O pokrmech kvašených«, »O výživnosti potravin«, »Květena v oknech«, vesměs v III. roč. »Ženského Světa«.

Filosofické úsilí těchto let vtělil ve dvě studie, osvětlující filosofický individualism se dvou hledisek, s hlediska přírodovědecky spekulativního »Extense individua jako princip soustavy světové« (Rozhledy VII.), a s hlediska historického »Díla Maxe Stirnera« (Lumír XXX.). »Extense individua« jest definitivním dokumentem vykonané již dráhy, vinoucí se od r. 1896. až do r. 1899., dráhy částečně souběžné s myšlenkovým pochodem mladé generace, z níž Theodor Novák vyrostl, částečně však determinované vlivy energetiků Roberta Mayera a Ostwalda, dráhy, jejíž rychlý vzestup snažili jsme se skizzovati na těchto stranách. Přílišný apriorism a optimistický entuziasm tohoto debutu, shrnujícího poněkud sumárně komplex různých jevů pod jediné heslo, byly Theodoru Novákovi záhy cizí, i když věděl, že tato přednáška, konaná v »Jednotě filosofické« 21. května 1898 a odměněná konkurenční cenou, vděčí za svůj úspěch hlavně břitce vyslovené tendenci protimaterialistické, jež působila jako osvobození.

Také jemná vlákna kořenů historicko-filosofické studie »Dílo Maxe Stirnera« dlužno hledati v létech gymnasijských. K Maxu Stirnerovi, jehož metafysický nihilism posoudil ve svém článku s příkrou odmitavostí moderního evolucionisty, přistoupil Theodor Novák s obdivem napojeným nadšením J. H. Mackaye, snažícího se v díle »Der Einzige und sein Eigenthum« viděti poslední formu-

laci a filosofické rozřešení moderního individualismu. Četba posupného a zachmuřeného nihilisty pozměnila značně obraz, jež o Stirnerovi vtiskl Theodoru Novákovi snivý a měkký lyrik, a Theodor Novák byl úplně rozčarován Stirnerem. Nenašel v něm moderního myslitele, pronikajícího celou bytostí lidskou, nýbrž výstředního metafysika, který chce zničit všemi dialektickými zbraněmi něco, co za jeho doby byla velká konstrukce Hegelianů, a dnes není než mrtvým stínem, byvší nahrazeno novou koncepcí člověka ve filosofii Schopenhauerově a moderních vědách přírodních.

Diskuse ve filosofickém semináři profesora Masaryka, kdež práce dílem přednesena, ukázala mu pak jasně, že Stirner, kterého Mackay tak osamocuje, jest jedním článkem řetězu levice hegelianské. Zápal pro t. zv. theoretický anarchism pohasl, Mackay nebyl než episodou; Theodor Novák nesdílel se již ani o to, co druhdy na Stirnerovi nejvíc jej zajímalo, o »onu tragiku důsledného intelektu, jenž dusí úvahami cit i vůli ničící aktivní život skutků«, o které se mluví na konci práce. Studie »Dílo Maxe Stirnera,« jež měla býti apotheosou a nadšeným kredem, stalo se chladnou historicko-kritickou essayí. I Theodoru Novákovi mluvil nešťastný Stirner z duše, řekl-li o sobě:

»Ich hab' mein' Sach' auf Nichts gestellt.«

V.

1900—1901.

Poslední rok života Theodora Nováka jest bohatý a plodný rok myšlenkové koncentrace a duchovního jednocení. Všecky mohutné a živé proudy, kterými v předcházejícím trienniu nesly se jeho vědecké a filosofické snahy, usiloval teď uvést v jednotné široké řečiště; všem duchovním listům, které o svém myšlenkovém životě posílal veřejnosti, vtiskoval velkou společnou pečeť, na níž vyryt byl znak duševního jeho šlechtictví. Pečetí tou jest monismus.

Úsilí o monistický světový názor tají se hned od počátku na dně veškeré jeho myšlenkové práce; jeho konstrukce krajně individualistické z let gymnasijských a důsledně energetické z prvních roků studia universitního byly již pokusy v tomto směru. Usilovali ve studiu o Stirnerovi o vlastní osvobození se z moci pokantovské metafysické spekulace, nebylo ovšem již pochyby, že mladý myslitel nebude ukájetí svou monistickou touhu v proudech pramenících z německého idealismu Fichteova, Schellingova nebo Hegelova, jenž dospívá k vyložení problému světa ne tak monismem jako filosofií identity. — Uráželi-li tito filosofové exaktního mladého přírodopytce libovolným a schvalným vykořisťováním faktů přírodovědeckých pro své účely a zájmy metafysické, byl mu největší myslitel monistický Spinoza cizí nejen logickým schematismem, tak charakteristickým pro tohoto geometrického methodika v morálce a brusiče konvexních a konkavních skel v životě, nýbrž i mysticko-pantheistickou náladou, šeffící se tradicemi synagogy a zvýšenou studiem theologických scholastiků. Theodor Novák nebyl ničeho tak dalek jako negovati reálné k vůli transcendentálnímu, a nejvyšší dobro a nejvyšší cnost byl by hledal všude spíše než v Spinozově »amor Dei intellectualis«.

Poznání přírodovědecké prolnovalo veškerou jeho bytost, i nemohl býti jeho monismus jiný než monismus moderně přírodovědecký. Koncem roku 1899 vycházejí »všeobecně srozumitelné studie k monistické filosofii« »Die Welträthsel« Arnošta Haeckela. Theodor

Novák tu našel knihu svého srdce. Jméno Haeckelovo mu nebylo drahé jen jako jméno nejdůslednějšího a nejpronikavějšího evolutionisty a rozvíjele Darwinova, s nímž se setkával nepřetržitě ve svých studiích o neolamarckismu a neodarwinismu, jako jméno exaktního badatele, jehož práce o radiolariích, spongiích i teorii gastraeové dokumentují vítězný význam pečlivě prozkoumaného detailu pro celou biologii, nýbrž i jako jméno odvážného zápasníka, jemuž vědecké přesvědčení není mrtvou literou a katedrovou pravdou, ale vši pýchou a láskou, celým životem a smrtí. — Veliké lásky Theodora Nováka platily vždy starcům, a bělovlasý krásný kmet jenský, mladistvě zanícený pro svou víru, byl z nich láskou největší.

Opětovaná četba knihy »Die Welträthsel« ujasnila a zocelila poznání přírodní filosofie Haeckelovy, kterou Theodor Novák studoval již řadu let v těsné souvislosti s dílem jeho vědeckým. Hluboký obdiv neproměnil se však nikdy v nekritické vzdávání se nauce Haeckelově, proti Haeckelovu materialismu reagoval vlastním idealismem, proti mechanismu vitalismem, a i samé jádro filosofie Haeckelovy modifikoval pro sebe tím, že Haeckelovo pojetí hmoty a energie nahradil pojetím Ostwaldovým, buduje tak na základech, jež svému myšlení již v »Extensi individua« položil. Trpí-li i Haeckel typickým nedostatkem všech přírodovědeckých myslitelů, chudobou smyslu historického, snaží se Theodor Novák ukázat, že vady a chyby odtud vyvěrající a hlavně názoru na křesťanství a náboženství se těsně dotýkající, jsou nedopatření kritičtějším pojetím snadno napravitelná. Velká budova filosofického názoru Haeckelova stojí pro Theodora Nováka vždy pevně a slavně, třeba že si přeje, aby příbytky v ní byly lidskému srdci vlídnější a teplejší, a třeba že rozsáhlé prostory její naplňuje světlým a vzdušným jasmem mladistvé své duše.

Pro rozšíření Haeckelových zásad působil r. 1900 s mnohonásobným úsilím. Přednáškou v »Klubu přírodovědeckém« dne 7. května »O Haeckelovi a jeho zásadách« seznamoval s exaktními výsledky Haeckelových biologických studií; dvěma přednáškami ve »Filosofické jednotě« v prosinci upozorňoval na »Welträthsel« a polemickou literaturu tímto dílem v míře tak hojně vyvolanou; prvních šest čísel X. ročníku »Rozhledů« přineslo velkou práci »Arnošt Haeckel, biolog a filosof«, jež z jara roku 1901 vyšla ve zvláštním otisku.

Osud ustanovil, aby tato krásná studie Theodora Nováka zůstala jeho nejkrásnější. Psána stylem vřelým a pohnutým, který raději klade živé a teplé představy než studené a mrtvé pojmy, jenž užívá nových a přesných obrazů, jen aby znázorňoval a nikoliv aby zdobil, jenž nešetří charakteristickými epithety a neplývá působivými antithesemi, připomíná všecek způsob a řeči a diskusse

svého mladistvého autora. Jsou jasna a přehledna ve vědeckém výkladu, napovídá duchaplně poznámkami; líčí širokými rysy hlavní ideje a problémy, ilustruje případně bohatými analogiemi. Stojí na pevné přírodopisné bási a nese čelo ve vzdušných oblacích filosofie, zachází mikroskopem a sleduje chvílemi kouzla umění. Chce v první řadě propagovat a břitce kritizuje; předvádí dílo vynikajících vlastností a demonstruje jeho nedostatky. Oddaná víra dítěte jest v ní jako vědecký entuziasmus jinoha a kritický mužný úsudek; a exaktními těmi stranami zahraje chvílemi i snění myslitele a myšlení snílka.

Když brožurka vyšla, poslal ji Theodor Novák Haeckelovi s obšírným německým listem, plným zmužilé příinosti. Vyličiv v něm, jakými cestami k poznání Haeckela došel a je v Čechách rozšířiti se snažil, píše:

»Třeba že nejsem odborný zoolog, myslím, že mám právo na samostatný úsudek o oněch všeobecnějších otázkách, jež Vaše díla zodpovídají. A neváhám přiznati, že ve mně nenalézáte věrného žáka, který by se neodvážil změnit litery na slovech mistrůvých. Ve sporu s většinou svých učitelů jsem vyznavač energetiky a vitalismu. K tomuto přesvědčení nepřivedly mne ani důvody oportunní, ani zúmyslná cvičení; pramenem mého vitalismu jest úsilí pozorovati celou přírodu v jednotném smyslu, učiniti zbytečným veškeré zasahování kterékoliv síly nadpřirozené a viděti v životě process autonomní. Při tom jsem nepřítel teleologie a dualismu a pokouším se připnouti východisko biologických představ na převědčení, jež jste již dávno vyjádřil větou »Dle našeho názoru spočívá mylné pojetí, které se pravidelně tomuto vlivu připisuje, především v tom, že organismus pojat byl jako bytost naprosto passivní, kdežto ve skutečnosti chová se vůči všem vlivům zároveň aktivně.« Život, tuším, dá se pouze sám ze sebe a nikoliv z mrtvé hmoty pochopiti. A nejcennější plod Vaší práce životní zřím v tom, že jste na formách životních tolik viděl a tolik o nich pověděl. Odpuštěte dojistu mladému muži, zří-li v naukách, jež obdivuje, pouze přípravné lešení budoucí práce; stal se tak vroucím evolucionistou, že nemůže než ve vysokém viděti vždy vyšší.«

Odvaha, s níž neznámý mladý muž vyjadřuje své námítky samému mistru, má rys heroičnosti, jež okamžitě překvapuje a získává. Haeckel odpověděl děkovacím lístkem, v němž přeje mnoho zdaru k dalším studiím monistickým.

Dospění k evolucionistickému monismu nebylo pro Theodora Nováka jen vítěznou bitvou intelektu, nýbrž i citu a vůle; plným rozvitím se jeho bytostí, která věřila zmužile a pevně, že nyní bude moci jistěji a bezpečněji spěti k dalšímu poznání. Dle hlubokých slov Goethových, jež tužka mladého učenice podtrhla si v příručním exempláři Fausta:

»Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
der täglich sie erobern muss,«

byla mu každá etappa poznání válečným tahem, na který nasadil všecku svou životní energii. Věděl, že jest to tah *válečný*, ale věřil, že bude vítězný. Vlastní jeho slova v listě, psaném v lednu 1901, charakterisují zmužile přesvědčení evolucionisty: »Nehledám věčných, absolutních pravd, jež jsou mi illusí; nevidím ve vědě nic jiného než stálé přizpůsobování a vývoj — nemá konce — ale právě zase jen úryvek v nekonečném dění a žití.« Tato světlá a slunečná důvěra ve vývoj a vesmír počala se posléze krystalisovati v šťastný a radostný názor o životě, jenž nerozpolťuje kulturu a přírodu, myšlénku a čin, člověka a osud. Snil o sladkém obnovení dětského poměru člověka k přírodě, věřil v laskavé teplo jejího klínu, jenž dává nejen lesům mízu a světlo, ale i vynikajícím jednotlivcům příležitost plně a mohutně rozvíti všechny skryté síly a schopnosti. Absurdním a pověřčivým bylo mu staré domnění, že hrdina, rek, myslitel, umělec jsou porušením rovnováhy, ale pevnou a silnou věrou mu bylo, že právě oni jsou vlastním projevem a výrazem evoluce. Proto neznal pro duševního reka jinou etiku než plnou odvalu sama sebe, příkladnou věrnost vlastní osobnosti. Myslí, že rek může padnouti jen, zradí-li sám sebe, neboť není v přírodě ani zrady, ani nástrah.

Zatím co zasmušilá a závistivá Moira zauzlovala jemu nejkřutější léčku, šel podoben Siegfriedovi zmužile v ostrou seč za svoje zásady. Na jaře r. 1901 vyšla filosofická kniha profesora Mareše »Idealism a realism v přírodní vědě«, polemicky přibroušená kritika poznání přírodovědeckého, jehož zoufalou marnost vidí v udýchané honbě za fantomem pravd absolutních. Sklíčený skepticism knihy, jenž v důsledcích vyrazí exaktním vědeckým pracovníkům anatomický nožik i zkumavku, nebyl by Theodora Nováka dojista postavil do první řady obránců kaceřované knihy a jejího autora. Ale mužná hotovost a sebevědomá činnost, s níž autor stojí za své přesvědčení v tak příkrém odporu jsoucí s názory zástupců exaktní české vědy, a pak slunná a radostná apotheosa tvůrčího žití, aktivního i plodného, knihu zavírající, vtiskly mladému učenci péro. Některé polemiky, jež vznítily publikace Marešova i jeho referát o ní v »Rozhledech« (roč. X., č. 5. a 6. I.) přeletěly již přes jeho hrob.

Spočíval v tom nemalý zákmit ironie, že dílo tak skepticky soudící o ceně exaktní práce přírodovědecké našlo odhodlaného zastánce právě v mladém muži nad jiné vynikajícím touže exaktní prací. Horlivé přípravy k státní zkoušce, kterou zamýšlel na podzim podstoupiti, dělily se o jeho čas s neunavnou činností ve vědeckých spolcích. Starší práce o adoxe byla zpracována jako domácí práce písemná; otištěná (v »Chemických Listech« roč. XXV.

č. 4—6) přehledná stať »O dusíkatých derivátech uhlohydrátů«, jejíž vědecký material rovněž spracován i dříve v chemické laboratoři, upravena k témuž účelu; pro dissertaci z rostlinné fyziologie — oboru, jejíž studii v Lipsku u profesora Pfeffera příštího roku hodlal dokonale poznati, — »O stromatech pyrenomycet« shledáván material. S jakou seriosností pomýšlel Theodor Novák na učitelskou dráhu středoškolskou, o tom svědčí jeho dvě práce z methodiky a didaktiky přírodních věd, podané v semináři paedagogickém, »Botanická methodika na gymnasiích« a »Vyučování přírodopisné na gymnasiích,« kdež všechny navržené reformy důsledně vycházejí z evolučního názoru na svět, jehož tradování sliboval si od důsledně provedeného neohumanismu.

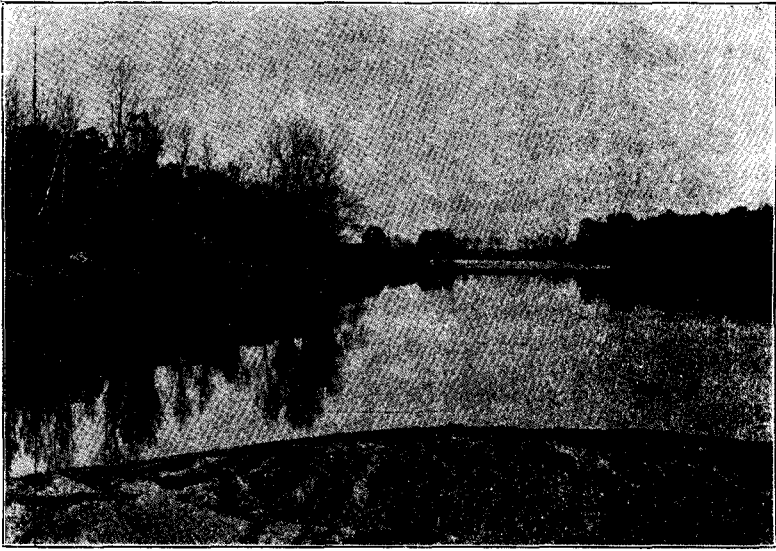
Mnoho večerů následujících po úmorné práci v laboratořích věnoval »Jednotě filosofické«, kdež byl horlivým jednatelem, a botanické sekci »Klubu přírodovědeckého«, již s přítelem Wilhelmem řídil. V lednu a únoru r. 1901 pořádala sekce »Kurs kryptogamický«, všeobecně přístupný, v němž oba pořadatelé o přednášky se rozdělili. Theodor Novák, zaujatý tehdy v přední řadě studiem hub, stylisoval charakteristické provolání akcentující důležitost poznání nižších kryptogam pro pozorování biologická, hlavně pro fyziologii buněčnou a nauku o parasitismu (»Vesmír« r. XXX. č. 82), přednášel kromě všeobecného úvodu třikráte o myxomycetách, eumycetách a phycomycetách. Literární jeho práce té doby jsou rázu vesměs drobnějšího, tak referát o knize van t'Hoffově v Rozhledech, Machově v České Mysli a obě informační stati o neolamarckismu a neodarwinismu v Ottově Slovníku naučném.

Tato krásná a jemná sloha učence a filosofa, snílka a myslitele, soulad analytické břitkosti a synthetické tvůrčí síly, posvěceny byly tklivým až kouzlem srdce dětského. Když hnědé své oko, jež intensivním duševním životem stávalo se hlubším a jemnějším, upřel s vděčnou oddaností ku své matce, již miloval láskou absolutní, když čekal skromně na přání otce, jež mu byla mravním zákonem, když malého bratříčka Jarouška houpával na klíně a ukazoval mu obrázky ze zoologie Fričovy nebo Hertwigovy, ležela na snědé tváři jeho táž tichá a čistá něha, již před dvaceti lety oblita byla tvářička »malého filosofa«. Jen žena zůstala mu vždy hádankou. »Už kolikráte chtěl jsem se vydati na cestu a hledati novou pevninu, ženu, ale vždycky zůstala má loď zakotvena v pevné půdě vědy,« píše v listě děkujícím za blahopřání k posledním zrozeninám.

Rekovně antická láska plná obětavosti a přátelského porozumění pojila jej k mladšímu bratru, s nímž chodívali jako bratrské postavy na řecké medailli. Smím dnes, kdy medaille ta ukrutně zlomena, dotknouti se nezapomenutelných posledních chvil, jež zažili jsme spolu? Bylo to v dubnu, ve světlých a zářivých lesích, plných

březového stříbra a rašící zeleně nad Drážďany u vesničky Weisser Hirsch. Dojmy museí a obrazáren, celý ten mocný úsměv prvního velikého kulturního města, jež Theodor Novák viděl, ležel v jeho šťastném pohledu. Radostně a bezpečně mluvil o své budoucnosti, o práci, na niž se těšil a o vědeckých bojích, z nichž se nechtěl vyhnouti žádnému. Na jihu v mlhách hledal Čechy a naleznuv směr, kde asi leží Praha, tiše se usmíval. Pučící lesy kolem nás šuměly mízou a plynoucí pryskyřicí a naplňovaly jeho duši sladkým vědomím jara. Druhého dne jsme se rozešli. Příští jaro ztrávím nad jeho hrobem.

Místo skonu Theodora Nováka u Libice n. C.

VI.

26. červenec 1901.

V polovici července r. 1901 odevzdal Theodor Novák zkušební kommissi universitní obě písemné své práce z chemie a botaniky. Prázdniny hodlal věnovati systematickému studiu ke zkouškám. Unaven a umdlen poněkud chtěl »okřáti na prsou matky Země«, jak sám říkával osamělému bloudění v skrytých lesích a zapadlých končinách. Krkonoše, jež poznal jako hošík r. 1896, vábily jej nejen bohatou kryptogamickou kořistí, již si od nich sliboval, nýbrž i samotářským klidem svých hřebenů a mlčelivou hloubkou lesů na úbočích. Časně ráno v pátek dne 26. července, pln svěžesti s pevným plánem jeti přímo do Vrchlabí, opustil domov rozloučiv se stručně, jakoby odcházel na půldenní vycházku.

Patrně cestou na nádraží dráhy Severozápadní náhle změnil plán, chtěje zahájití botanickou výpravu poznáním květeny polabské. Vystoupiv v Poděbradech navštívil známou rodinu pana ředitele Bucka, hrál a žertoval s dětmi, důvěřivě vyprávěl o svých plánech, a jindy rezervovaný a uzavřený, otevřel tentokráte celé své srdce a pravil v hovoru po obědě: »Jsem úplně šťasten. Co jsem mohl za daných poměrů vykonat, vykonal jsem; doufám, že

budu moci ve své práci pokračovat, a ne-li, budou snad práce mé jinému k užítku.»

Pak si vyprosil hodinku k botanické exkursi; zvláštní povolení lesního úřadu opravňovalo jej procházeti se revírem poděbradským, hlavně v okrese zvaném »Kluk«; nepatrná lávka přes Cidlinu blíže Libice, osudem nastražená a dnes již stržená, přivedla jej na druhý břeh labský. Sytě zelená příroda, šerící se světlem korun bukových a šeptající bledými lístky javorového i březového podrostu, chytala na drolivých písčitých březích labských paprsky červcového slunce, deroucí se vlnou mračen; stlumený zpěv ptáků tratil se v hlubokých mýtinách, bažanti křičeli na travnatých lesních lukách, a divoké kachny nad klidnou hladinou Labe.

Jedinou hymnou letního zrání byl osamělý dech přírody úplně vzdálené lidských obydlí; hymnou, naplňující srdce pevnou důvěrou v život, kolotající v této jasné a světlé krajině. Theodor Novák, jenž sám tu se zelenou torbou po boku v revíru »Soukupka« bloudil, byl cele proniknut toužou dětinskou oddaností v »matku Přírodu«. Když po písčině stupňovitě do Labe se snižující vstupoval patrně za nějakou kryptogamou do vln labských, bylo dojista v jeho oku vše kromě bázně a strachu. Botanická věda detailu, jež měla býti tomuto duchu básnické lehkosti a filosofického vzletu pevným a silným zábradlím, stala se v tom okamžiku nepřátelskou propastí, na jejímž strašném dně hučí černá vodstva záhuby. Devítimetrová prohlubeň, vzniklá vtokem potoka a zvýšená někdejším přístavištěm, zhltila všecku důvěru a dětskou oddanost mladého muže. Odložené šaty na břehu přivedly v pátek večer na stopu, zápisníček prozradil nejen adresu, ale i celý čistý charakter Theodora Nováka. Obnažené mrtvé tělo přivezeno do Poděbrad, a za dopolední jízdy po Labi naplnilo se slovo básníkovo:

»Zde za ranního úsvitu
v své kráse leží bez citu,
a s výše, kde se oblak stkvěl,
hlas, jak by hvězda spadla, zněl:
Excelsior!«

Květy zakryly téměř cele jeho rakev, nedovedly však zakrýti na tváři, nezkrivené smrtelným zápasem, hluboký stesk, v němž jako by bylo psáno: Proč, jen proč?

Kovová rakev odvezena v neděli večer Černo-Kosteleckými lesy na hřbitov olšanský; jehličnaté koruny naposled zašuměly nad mrtvou hlavou, jež často se k nim vracívala, aby četla z jejich jehlic a mízy zákony věčného života; ale »Theodor Novák, biolog« neuhodl již, že i ty lesy i celá ta mateřská příroda jsou bezcitny a němý ke skonu člověka. Dne 30. července byl pohřben na Olšanech, a bílé květy a fialky vždy nakladené na nasypáný rov pá-

tého hřbitova svědčí, že jsou srdce, pro něž nezemřel tento světlý, svěží Adonis.

Druhové v jeho práci a vědeckém úsilí vzpomenu snad při výsledcích studií, která i on konal, dvou pišných práchnivících rukou a dvou hluboce zkoumajících zhaslých zraků, přátelé v životě zamyslí se v některých okamžicích nad mravní krásou a jemností charakteru neporušeného, ale utraceného osudem, rodině zůstane jeho hrob vždy čistým obětním oltářem vzpomínky a lásky. Ti pak, kteří jako on, měli pevnou a silnou víru v život neporušitelný a nezmaritelný, uslyší dle veršů básníkůvých »jeho hlas i v řevu hromu i kvílení nočního ptáka, ucítí přítomnost jeho v klase trávy i kamení, neboť on dýchá tam, kde rozprostírá se ona Moc, jež jej vpila ve svůj klín.«

Několik dní po smrti prošel jeho světlý zjev ještě naposledy stránkami »Rozhledů«, jež byly svědky jeho duševního vývoje; Pavla Maternová vyvolala znovu z mlh bolesti a stesku jeho jemnou tvář:

»Měl pohled jako dítě; ten sametový zrak
bral hloubku temné matce Zemi a jas měl od oblak.
Měl hlas jak hudba milý, měl úsměv zkvětých niv . . .
Jak celý muž byl ušlechtilý — a byl jak anděl živ . . .
Dar nebe!«

Ve třech portretech zachytili jeho tři vynikající přátelé: professor Drtina, F. X. Šalda a Dr. Antonín Štolc tragiku jeho skonu a kouzlo jeho osobnosti; tito dva po krátkých pouze osobních stycích intuitivně vytušili smysl jeho individuality, jako malíř M. Švabinský vykreslil jeho podobiznu jen silou mocné umělecké intuíce, jíž stačí nedokonalá fotografie amaterská, aby uhodla srdce bytostí jinak plně neznámé. Professor Drtina v nekrologu »České Mysli« vidí kořeny zájmu Theodora Nováka o otázky filosofické ve zvláštní jeho dumavé povaze, skličované nějakým rozporem, ježž utěšiti chtělo mladé, jemné to srdce právě filosofií a končí vylíčení činnosti Th. Nováka slovy: »S velikým nadáním, neúmornou pílí a ideálním nadšením slučovala se v něm povaha čistá, mladistvě zanícená pro vše dobré a krásné, jež činí zjev jeho nezapomenutelným všem, kdož poznali jej a nahlédli na dno dobré duše jeho.« I Dr. Antonín Štolc v »Naučném Obzoru Národních Listů« ze dne 21. srpna 1901 mluví »o schopnostech zrozených charakterem ušlechtilým a zanícených půvaby krásna.« »Živá letora,« praví dále, »plná rozpínavých, vědy chtivých záchvěvů, nabádala jej, aby pronikal vždy širší a širší území věd přírodních, až tam, kde nad bádáním kraluje filosofování. Není divu, že talent tak expansivní záhy usiloval a vedl k produktivnosti, jejíž rychlost a poměrná četnost skoro jakoby dávaly tušiti předčasný skon svého tvůrce — — —

Kdo, poměrů znalý, přišel ve styk s mladým tím mužem, věřil, že schopen jest vykonati něco neobyčejného. Skoro však se bál budoucnosti, až jemná duše opustivši čarovnou zahradu, v níž ssála opojnou vůni květů vědy, vydá se mezi nehostinné srázy, aby sama trhala na strmých, nedostupných úbočích rostoucí vzácné květiny poznání. Nad mrtvými nadějemi, jež zhytnuly s Theodorem Novákem, nechť netruchlí jen zarmoucení rodiče, sourozenci i dobří přátelé, nechť truchlí i malý národ, jehož jest největším neštěstím, dočkává-li se věku dlouhého prostřednost, a hyne-li, záhy podřata, schopnost.«

Jemný medaillonek F. X. Šaldy (v »Ženském Světě«), zachycující několika rysy poslední tajemství duchovního zjevu Theodora Nováka a metafysickou tragiku jeho smrti, klademe sem celý:

»V Theodoru Novákovi zemřelo nekonečně víc než odborný a exaktně vědecký badatel: byl mi především myslitel a filosof, člověk krásné duševní kultury, posvěcené čelo, celý duch a směle, nebojácné, srdnaté srdce.

Zvláštní, skoro románové kouzlo leželo pro mne na tom tichém, slabém, hubeném a roztomile nesmělém hochovi, jenž se rozněcoval v plynou, až překotnou výmluvnost jen tehdy, když se jednalo o jeho drahé duševní statky, a jenž kryl za křehkou formou velkou hotovost a pevnost myšlenky a vytrvalost vůle a slučoval s neúmornou, odbornou, detailovou prací směle jednotné zření filosofické ve velikém, slavném vržení světla a vášnivý kult vysokého a cudného umění snu a pýchy.

Tichý a plachý vnějškem a při tom uvnitř žijící vášnivým životem a trávený jím, pilný, střídavý a svědomitý do pedantismu a při tom veliký, široce rozepjaté obraznosti a nebojácného, sladkého a srdnatého srdce — rozmilá směs dítěte, učence, filosofa, básníka a snivce — tak rýsuje se mi před očima.

Monistický názor světa nebyl mu jen knižním theorematem, byl mu předem vírou, životem, jistotou: bylo to v první řadě odvažné, statečné a bezelstné srdce, celé proniknuté a napojené týmž světelným optimismem a toužou strašně silnou a oddanou důvěrou ve vesmír, jako Spinoza, Goethe, Shelley anebo Emerson.

Důvěřoval jako oni, že Kosmos má veliký a krásný smysl, a že není v něm pro sílu, práci, oddanost zmaru a smrti. Nebyl mu ani lstí a pastí, ani temnotou, ani hrou — byl mu sluhou rozumu, síly a práce, nadšeným a oddaným pomocníkem vůle a ideje.

Vhazoval stále celé svoje srdce do vod chvíle, náhody a touhy a věřil, že vynesou je na povrch, poněvadž v ekonomii světa nemůže být zmaru žádné hodnotě.

Tak bylo dětsky důvěřivé, tak bylo mužně vytrvalé a tak pevné toto srdce.

Nemělo potřebí mystiky smrti a nemilovalo allegorické hry

se stíny právě proto, že bylo tak poctivé, nebojácné a důvěřivé. Vesmír mu měl svůj smysl v životě a svoje mysterium v práci, a nebylo mu většího tajemství nad všední den a jiné věčnosti kromě plnosti a krásy chvíle.

Soudilo se Spinozou, že všechna moudrost je v přemýšlení o životě a ne o smrti, a s Nietzsche se odvracelo od všeho zásvětí.

Milovalo plné, bílé denní světlo a jeho jedinou svatost.

A pak — umění.

To umění, které sytilo všechny jeho potřeby snu a obraznosti, kde nestačilo náboženství. Umění veliké a přísné, cudné a vášnivě, umění Severu, které převzalo funkci náboženství a nese všechny ony lidské krásy a pýchy, jež vzalo s jeho mdlých rukou: Goetha, Wagnera, Ibsena.

A toto oddané, důvěřivé srdce padlo tak náhle a zákeřně, jakoby zrazeno a zaskočeno, že se chce vzkřiknout člověku se Shelleyem, který zaplakal nad Keatsem:

Kde's byla, mocná Matko, když kles'?'«

* * *

Až po desítiletích ona generace, kterou v sloze tak dokonalé dílem představoval, dílem dával tušiti, bude předmětem historického líčení, bude i jméno Theodora Nováka žítí ne snad silou faktu, ale silou symbolu. Pak padnou nové zas paprsky na jeho práce, pak i tento soubor nabude nového smyslu.

Není pochyby, že mnohý z těchto článků byl by Theodor Novák odložil stranou jako pouhý dokument svého vývoje, jako pouhý stupeň lepšího poznání, kdyby mu bylo dopřáno vytvořiti ona velká díla, v nichž cele se mělo zrcadlití jeho monistické cítění a myšlení; zdaž však dnes, kdy v našich rukách zanechal pouze nepatrný fragment nejen svého díla, nýbrž i svého života, nemáme si vděčně vážit alespoň těchto fragmentů? A to tím více, čím plněji platí o Theodoru Novákovi významná slova, která napsal Lessing, vydávaje filosofické fragmenty nešťastného mladého přítele K. W. Jerusalema:

»Seine Laufbahn war kurz; sein Lauf schnell. Doch lange leben ist nicht viel leben. Und wenn viel denken allein, viel leben ist, so war seiner Jahre nur für uns zu wenig.«

Uspořádali jsme knihu jen proto, aby jemná a krásná jeho individualita, již nebylo přáno cele se vyžítí, žila i dále v myslích a srdcích, jež tím, co dala, nýbrž i tím, co slibovala a nesměla dáti; aby čistá a jasná její zář hřála blahodárně dále, i když její ohnivý a odvážný plamen zhasen byl závistivými vlnami; aby bolest vzpomínky na Theodora Nováka nebyla jen steskem a smutkem, nýbrž i očištěnou a požehnaním.

Seznam prací Theodora Nováka.

1896.

P. Šafaříková: Dějiny dalekohledu. (Posudek.) Ženský Svět, roč. I. č. 1.

1897.

Žena v XIX. století (dle Míny Cauerové). Ženský Svět, roč. II. č. 1.

1898.

Karolina L. Herrschelová. Ženský Svět, roč. II. č. 2.
Extense individua jako princip soustavy světové. Rozhledy, roč. VII. č. 22—24.
Universitní studium žen u nás a v cizině. Ženský Svět, roč. II. č. 7.
Naše země. Rozhledy, roč. VIII. č. 2—4.

1899.

O pokrmech kvašených. Ženský Svět, r. III. č. 2.
Oběh dusíku v rostlinstvu. Živa, r. IX. č. 3.
Dílo Maxe Stirnera. Lumír, r. XXX. č. 1—6.
Přírodní přehled východních Čech. Čechy Ottovy XIII. s. 1. (200.)
O výživnosti potravin. Ženský Svět, r. III. č. 4—5.
O chemickém složení rostlinné blány buněčné. Vesmír XXVIII. č. 11—12.
Botanická methodika na gymnasiích.
Vznik a přeměna rostlinných uhlohydratů. Živa IX. č. 7.
Květena v oknech. Ženský Svět, r. III. č. 13.
Opřelstěném okvětí u Anemone nemorosa. Vesmír XXVIII. č. 19.
Příspěvky k morfologii a anatomii pižmovky (Adoxa Moschatellina L.).
O rostlinné assimilaci. Rozhledy roč. VIII. č. 19—20.

- O topení. Ženský Svět, r. III. č. 18—19.
 Sjezd německých lékařů a přírodopýtců v Mnichově. Rozhledy IX. č. 2—3.
 O assimilaci dusíka rostlinstvem. Vesmír XXIX. č. 8.

1900.

- Rašeliny Žďárského pohoří. Vesmír XXIX. č. 9—10.
 O mimoblanném plasmate. Živa X. č. 5.
 P. Šafaříková: W. Herrschel a jeho sestra Karolina. (Posudek.) Ženský Svět, r. IV. č. 8.
 F. V. Krejčí: B. Smetana. (Posudek.) Ženský Svět r. IV. č. 9.
 Fr. Drtina: Vyšší dívčí výchova ve Francii. (Posudek.) Ženský Svět, r. IV. č. 10.
 Arnošt Haeckel, biolog a filosof. Rozhledy X. č. 1—7.
 Dusíkaté deriváty uhlohydratů. Výtah v Chemických Listech, r. XXV. č. 4—6.
 J. Sully: Studie dětství. (Posudek.) Česká Mysl r. I. č. 3.
 van t'Hoff: O vývoji přírodních věd v XIX. století. (Posudek.) Rozhledy X. č. 11—12.

1901.

- Provolání o kursu kryptogamickém. Vesmír XXX. č. 7.
 Pokroky botaniky v XIX. století. (Referat.) Živa XII. č. 3.
 E. Mach: Analyse der Empfindungen. (Posudek.) Česká Mysl, r. II. č. 2.
 Vyučování přírodopisné na gymnasiích.
 Idealismus a realismus v přírodní vědě. Rozhledy XI. č. 5—6.
 Neodarwinismus. Ottův Slovník Naučný. Díl XVIII. str. 187.
 Neolamarckismus. Ottův Slovník Naučný. Díl XVIII. str. 189.
 V. Walter: Manželství a jeho vliv na přítomné a budoucí pokolení. (Posudek.) Ženský Svět, r. V. č. 14.

Vřelé díky

*vzdáváme všem, již přispěli k umožnění vydání této knihy :
velectěnému panu císařskému radovi J. Ottovi, nakladateli,
za svolení k otištění statí nedávno publikovaných, za totéž
velect. p. nakladateli »Rozhledů« J. Pelclovi; sloutným
pp. professorům české university, jichž vzácnou ochotou
dovoleno nám nahlédnouti do definitivních přepisů prací a
přirovnati je k rukopisům pozůstalým.*

OBSAH.

	Stránka.
Podobizna Theodora Nováka dle pérokresby Maxe Švabinského. S facsimilem podpisu. . . . . Před listem titulním.	
Theodor Novák. Životopisný nástin od Arne Nováka. (S dvěma vyobrazeními.)	5
Stati filosofické:	
Extense individua jako princip soustavy světové.	41
Dílo Maxe Stirnera	54
Arnošt Haeckel, biolog a filosof.	72
Stati paedagogické:	
Vyučování přírodopisné na gymnasiích.	113
Botanická methodika na gymnasiích.	128
Stati přírodovědecké:	
Rašeliny Žďárského pohoří.	143
Příspěvky k morfologii a anatomii pižmovky (<i>Adoxa moschatellina</i> L.) (S dvěma vyobrazeními v textu a čtyřmi zvláštními tabulkami.)	148
O chemickém složení rostlinné blány buněčné.	161
Dusíkaté derivaty uhlohydratů v tělech živočišných a rostlinných. . . .	167
Stati vědu popularisující:	
Naše země.	189
O rostlinné assimilaci.	203
Přírodní přehled východních Čech.	212
Karolina Lukrecie Frederika Herschelová.	216
O pokrmech kvašených.	220
O výživnosti potravin.	223
Květena v oknech.	229
O topení.	233
Ukázky recenzi:	
J. Sully: Studie dětství.	241
F. V. Krejčí: Bedřich Smetana.	243
Idealism a realism v přírodní vědě.	245
Seznam prací Theodora Nováka	250
Poděkování	253